

Rewilding w Polsce

Reintrodukcje dzikich zwierząt

*Orzeł bielik (Haliaeetus albicilla), Zalew Szczeciński.
Staffan Widstrand / Rewilding Europe*

Główne zagadnienia

- Ramy prawne dotyczące reintrodukcji gatunków chronionych
- System regulacji wprowadzania gatunków obcych do środowiska
- Zasady dotyczące importu, przetrzymywania i transport zwierząt
- Obowiązki w zakresie dobrostanu, zdrowia i bezpieczeństwa biologicznego w programach reintrodukcji

Najważniejsze wnioski

- 1 Współpraca z organami administracji publicznej odgrywa kluczową rolę w opracowywaniu i wdrażaniu projektów reintrodukcji gatunków.
- 2 Reintrodukcja gatunków chronionych przez osoby fizyczne lub organizacje prywatne, a także wszelkie działania przygotowawcze w tym zakresie, są co do zasady zabronione.
- 3 Do chwywania, przetrzymywania i wypuszczania na wolność gatunków chronionych wymagane jest uzyskanie specjalnego zezwolenia od właściwego organu.
- 4 Pozyskiwanie zwierząt spoza Polski wiąże się z obowiązkiem uzyskania odpowiedniego zezwolenia importowego.
- 5 Należy bezwzględnie przestrzegać obowiązujących przepisów dotyczących zdrowia, dobrostanu i transportu zwierząt.
- 6 Wprowadzanie gatunków obcych do środowiska przyrodniczego w Polsce podlega ścisłym regulacjom, a introdukcja gatunków inwazyjnych jest całkowicie zakazana.

Spis treści

1.	Ogólne ramy prawne regulujące reintrodukcję gatunków	2
2.	Wstępne rozważania prawne dotyczące realizacji programu reintrodukcji gatunków	2
3.	Przepisy regulujące reintrodukcję gatunków zwierząt objętych ochroną	4
4.	Jakie zezwolenia trzeba uzyskać, aby dokonać reintrodukcji gatunków objętych ochroną?	5
4.1	Jak można wystąpić o specjalne zezwolenie? ...	6
4.2	Jakie obowiązki wynikają ze specjalnego zezwolenia?.....	7
4.3	Jakie działania należy podjąć w przypadku, gdy gatunek przeznaczony do reintrodukcji jest sklasyfikowany jako zwierzę niebezpieczne?	7
5.	Wprowadzanie gatunków obcych do środowiska przyrodniczego Polski	12
5.1	Jakie skutki niesie za sobą wprowadzenie gatunków obcych do środowiska bez zezwolenia?.....	12
5.2	Czy dozwolone jest podejmowanie kroków w celu eliminacji IGO?	12
6.	Przepisy regulujące przywóz, przetrzymywanie lub transport zwierząt w celu ich wypuszczenia do środowiska	14
6.1	Import zwierząt	14
6.2	Posiadanie zwierząt	15
6.3	Obowiązki dotyczące transportu.....	16
7.	Rozważania dotyczące dobrostanu, zdrowia i bezpieczeństwa biologicznego	17
7.1	Dobrostan	17
7.2	Zdrowie	17
7.3	Bezpieczeństwo biologiczne	18

1. Ogólne ramy prawne regulujące reintrodukcję gatunków

Ogólnie przyjętą w Polsce zasadą jest, że reintrodukcja i wzmacnianie populacji gatunków jako narzędzia ochrony przyrody należą do kompetencji państwa¹. Działania te są regulowane przede wszystkim przepisami Ustawy o ochronie przyrody, która wprowadza do polskiego porządku prawnego unijne dyrektywy ptasią oraz siedliskową². Istnieją także inne akty prawne o charakterze uzupełniającym, które zostały omówione w niniejszym opracowaniu.

Publiczne programy reintrodukcji zwierząt chronionych stanowią element krajowych strategii ochrony przyrody. Za ich opracowanie i realizację odpowiada państwo we współpracy z instytucjami badawczymi, środowiskiem akademickim, organizacjami pozarządowymi oraz obywatelami³. Niektóre programy reintrodukcji są realizowane na poziomie pozarządowym i otrzymują jedynie wsparcie ze strony państwa⁴.

Praktyka ta może wynikać z faktu, że chronione gatunki zwierząt są uznawane za własność Skarbu

Państwa. Oznacza to, że państwo ma nadrzędne prawo i obowiązek zapewnienia im właściwej ochrony, w tym poprzez działania reintrodukcyjne.⁵

W konsekwencji, choć co do zasady nie można wykluczyć udziału podmiotów prywatnych w projektach dotyczących reintrodukcji lub wzmacniania populacji, przedsięwzięcia tego rodzaju należy traktować jako wyjątek, a nie rynkowy standard. Dotychczasowa praktyka wskazuje, że projekty takie są co do zasady przygotowywane i realizowane we współpracy z państwem lub przy jego wsparciu.

Zaleca się, aby osoby podejmujące działania reintrodukcyjne dogłębnie rozważyły współpracę z podmiotami publicznymi na etapie planowania projektów związanych z reintrodukcją lub wzmacnianiem populacji gatunków. Ponadto są one zobowiązane do przestrzegania wszystkich obowiązujących przepisów prawa polskiego, w tym regulacji weterynaryjnych, sanitarnych oraz dotyczących ochrony zwierząt.⁶

2. Wstępne rozważania prawne dotyczące realizacji programu reintrodukcji gatunków

W rozumieniu Ustawy o ochronie przyrody „ochrona przyrody” polega m.in. na ochronie i promocji w dziedzinie przyrody i siedlisk przyrodniczych⁷. Celem ochrony przyrody jest także utrzymanie procesów ekologicznych i stabilności ekosystemów, zapewnienie ciągłości istnienia gatunków roślin, zwierząt i grzybów, wraz z ich siedliskami, przez ich utrzymywanie lub przywracanie do właściwego stanu ochrony⁸.

Programy reintrodukcji i wzmacniania populacji gatunków ściśle wpisują się w te cele.

Planując działania reintrodukcyjne w Polsce i rozważając współpracę z organami administracji publicznej, osoby zaangażowane w te przedsięwzięcia powinny uwzględnić dwie istotne trudności:

- w Polsce obowiązuje ogólny zakaz ponownego wprowadzania do środowiska przyrodniczego chronionych gatunków zwierząt (w tym gatunków niebezpiecznych)⁹ oraz inwazyjnych gatunków obcych¹⁰; oraz
- realizacja programów reintrodukcji wiąże się z obowiązkami administracyjnymi oraz wymogami dotyczącymi dobrostanu zwierząt.

Każdy potencjalny program reintrodukcji powinien być zatem realizowany z uwzględnieniem poniższych aspektów, które umożliwią precyzyjne zidentyfikowanie obowiązujących przepisów i regulacji dotyczących osób zaangażowanych w te działania oraz pozwolą zminimalizować ryzyko potencjalnej odpowiedzialności:

- **Gatunki:** Jakie gatunki mają zostać ponownie wprowadzone do środowiska? Czy są one rodzime dla obszaru, na którym planowane jest ich wypuszczenie? Czy należą do gatunków chronionych lub uznanych za niebezpieczne?
- **Lokalizacja:** Na jakim obszarze geograficznym zwierzęta mają zostać ponownie wprowadzone do środowiska? Jaki jest status tego obszaru? Czy jest to teren chroniony lub podlegający

szczególnym wymogom zagospodarowania bądź regulacjom związanym z procedurami planistycznymi?

- **Import/eksport i transport:** Czy program obejmuje konieczność importu lub eksportu zwierząt? Jeśli tak, to czy kraje importu i eksportu znajdują się w obrębie Unii Europejskiej?
- **Dobrostan zwierząt:** Czy istnieją szczególne zobowiązania związane ze zdrowiem lub dobrostanem zwierząt? Jakie są wymagania dotyczące transportu i przetrzymywania zwierząt w celu zapewnienia ich dobrostanu?

Należy pamiętać, że program reintrodukcji może wiązać się z koniecznością rozważenia i zrozumienia potencjalnych kwestii odpowiedzialności związanych ze zwierzętami. W związku z tym osoby angażujące się w działania reintrodukcyjne powinny zwrócić szczególną uwagę na aspekty odpowiedzialności w kontekście rewildingu w Polsce (zob. *“Rewilding w Polsce: Odpowiedzialność za zwierzęta”*).

Krótkie opracowanie dotyczące (ponownego) wprowadzania ryb do środowiska

W przypadku **ryb** przepisy Prawa wodnego oraz Ustawy o rybactwie śródlądowym wprowadzają pewne modyfikacje reżimu prawnego dotyczącego ich hodowli i reintrodukcji. Niektóre działania wymagające specjalnego zezwolenia na podstawie art. 52 Ustawy o ochronie przyrody – takie jak

zabijanie, chwywanie czy przemieszczanie ryb – mogą być zgodne z prawem pod warunkiem spełnienia wymogów tzw. Dobrych praktyk w zakresie gospodarki rybackiej. W efekcie hodowla ryb, przy zachowaniu tych praktyk, podlega mniej rygorystycznym regulacjom niż hodowla ssaków.

Zasady wprowadzania do środowiska wybranych gatunków ryb wynikają przede wszystkim z przepisów Prawa wodnego oraz ustawy o rybactwie śródlądowym, a także z aktów wykonawczych wydanych na ich podstawie (m. in. stosowne rozporządzenie Ministra Rolnictwa i Rozwoju Wsi). Regulacje te określają m.in. warunki dopuszczalności wprowadzania poszczególnych gatunków, źródło pochodzenia materiału zarybieniowego oraz wymogi, jakie musi spełniać operat rybacki.

Zezwolenie nie jest wymagane na wprowadzanie do wód śródlądowych gatunków obcych, takich jak: (i) głowacica (*Hucho hucho*), występująca w rzekach Dunajec, Raba, San, Skawa i Soła; oraz (ii) karp (*Cyprinus carpio*) w jeziorach i zbiornikach zaporowych, pod warunkiem że:

- w operacie rybackim¹¹ przewidziano wprowadzenie ryb tych gatunków, uzasadniono tę decyzję oraz określono rodzaj i ilość materiału zarybieniowego;
- operat rybacki, w którym przewidziano wprowadzenie ryb tych gatunków uzyskał

pozytywną opinię Instytutu Rybactwa Śródlądowego; oraz

- pochodzą one z obiektu przeznaczonego do chowu lub hodowli ryb, w którym nie stwierdzono występowania gatunków lub podgatunków organizmów wodnych, które

mogłyby mieć niekorzystny wpływ na środowisko wodne w przypadku niezamierzonego przemieszczenia wraz z wprowadzonymi lub przeniesionymi organizmami wodnymi.

Choć przepisy te dotyczą głównie gatunków nierodzimych, które zazwyczaj nie są objęte

programami rewildingowymi, mogą one odgrywać istotną rolę w kontekście reintrodukcji lub wzmacniania populacji gatunków rodzimych, ponieważ określają ramy prawne związane z uwalnianiem ryb do środowiska wodnego¹².

3. Przepisy regulujące reintrodukcję gatunków zwierząt objętych ochroną¹³

Reintrodukcja gatunków zwierząt objętych ochroną podlega reżimowi ochrony gatunkowej uregulowanemu w Ustawie o ochronie przyrody oraz aktach wykonawczych wydanych na jej podstawie, w szczególności rozporządzeniu w sprawie ochrony gatunkowej zwierząt.

Gatunki objęte ochroną, których jest ponad 800, dzielą się na dwie grupy: (i) gatunki objęte ochroną częściową, takie jak bóbr i wydra oraz (ii) gatunki objęte ochroną ścisłą, takie jak żubr europejski czy foka "szara," przy czym zakres dopuszczalnej ingerencji w stosunku do poszczególnych kategorii określany jest przez przepisy wykonawcze oraz indywidualne decyzje administracyjne. W odniesieniu do gatunków objętych ochroną obowiązuje system generalnych zakazów ingerencji w ich populację i siedliska. Zgodnie z art. 52 Ustawy o ochronie przyrody zakazy te obejmują w szczególności:

- chwytanie oraz pozyskiwanie osobników,
- transport i przemieszczanie,
- przetrzymywanie, hodowlę i rozmnażanie,
- umyślne przemieszczanie osobników z miejsc ich naturalnego występowania,
- umyślne wprowadzanie do środowiska przyrodniczego.

Zakazy te mają charakter powszechny i znajdują zastosowanie niezależnie od celu podejmowanych działań, w tym również w przypadku działań służących ochronie przyrody, takich jak reintrodukcja lub wzmacnianie populacji gatunków.

Dopuszczalność odstępstw od powyższych zakazów została uregulowana w art. 56 Ustawy o ochronie przyrody. Uzyskanie stosownego zezwolenia stanowi warunek konieczny podejmowania jakichkolwiek działań ingerujących w chronione gatunki w ramach projektów reintrodukcyjnych.

Wykazy gatunków zwierząt objętych ochroną częściową lub ochroną ścisłą określa Rozporządzenie Ministra Środowiska w sprawie ochrony gatunkowej zwierząt z dnia 16 grudnia 2016 r. Rozporządzenie wprowadza ponadto zakazy w stosunku do dziko występujących zwierząt, należących do gatunków objętych ochroną ścisłą oraz częściową (np. zakaz zabijania, transportu, przemieszczania, niszczenia siedlisk lub ostoj itp.)¹⁴.

Ochrona częściowa dopuszcza możliwość redukcji liczebności populacji oraz pozyskiwania osobników tych gatunków, podczas gdy ochrona ścisła zabrania bezpośredniej ingerencji człowieka i manipulowania ściśle chronionymi ekosystemami. Ochrona ścisła zabrania również ingerencji w przebieg procesów przyrodniczych zachodzących na obszarach chronionych, w tym w cykl życia gatunków.

Bez uzyskania niezbędnych zezwoleń zabronione są wszelkie działania reintrodukcyjne związane z gatunkami objętymi ścisłą ochroną i niektórymi

gatunkami objętymi ochroną częściową¹⁵. Lista zakazów związanych z objętymi ochroną gatunkami zwierząt obejmuje:

- chwytanie;
- wwożenie z zagranicy lub wywożenie poza granicę państwa;
- transport;

- chów;
- hodowlę;
- umyślne przemieszczanie z miejsc regularnego przebywania w inne miejsca; oraz
- umyślne wprowadzanie do środowiska przyrodniczego¹⁶.

Ustawa o ochronie przyrody przewiduje odstępstwa od powyższych zakazów w przypadkach, w których udzielane są specjalne zezwolenia¹⁷.

Podejmowanie działań objętych zakazem bez odpowiedniego zezwolenia może skutkować odpowiedzialnością karną i karą pozbawienia wolności od trzech miesięcy do pięciu lat.

4. Jakie zezwolenia trzeba uzyskać, aby dokonać reintrodukcji gatunków objętych ochroną?

Warto ponownie podkreślić, że każdy program reintrodukcji gatunków powinien być realizowany we współpracy z właściwymi organami administracji publicznej lub przynajmniej za ich wiedzą i zgodą. Działania związane z reintrodukcją oraz wzmocnianiem populacji gatunków objętych ochroną nie tylko należą do kompetencji administracji publicznej, ale także każdorazowo wymagają przeprowadzenia stosownych procedur administracyjnych.

W przypadku realizacji projektu reintrodukcji przez podmioty prywatne konieczne jest uzyskanie specjalnych zezwoleń na działania dotyczące gatunków objętych ochroną, które w innym przypadku byłyby zabronione. Zezwolenia te mogą zostać wydane wyłącznie wtedy, gdy nie istnieją alternatywne rozwiązania, a planowane działania nie stanowią zagrożenia dla zachowania właściwego stanu ochrony populacji gatunków chronionych.

Uzasadnieniem dla wydania takiego zezwolenia może być interes związany z ochroną określonych dziko występujących gatunków lub siedlisk przyrodniczych, bądź konieczność przeprowadzenia reintrodukcji w celu wzmocnienia istniejącej populacji¹⁸.

Do wydawania zezwoleń na przetrzymywanie, chów lub hodowlę, wprowadzanie do obrotu, transport, przemieszczanie oraz reintrodukcję gatunków objętych ochroną częściową lub ścisłą uprawniony jest każdy Regionalny Dyrektor Ochrony Środowiska¹⁹.

Jeżeli działanie w ramach programu reintrodukcji ma zostać podjęte na terenie więcej niż jednego województwa, wnioskodawca jest zobowiązany uzyskać zgodę Generalnego Dyrektora Ochrony Środowiska²⁰. Ponadto każde działanie realizowane na obszarze parku narodowego wymaga zgody Ministra właściwego do spraw środowiska.

*Dzikie konie polskie, rezerwat delty Odry, Stepnica.
Solvin Zankl / Rewilding Europe*

Zezwolenie może obejmować jeden lub kilka rodzajów działań objętych zakazami, w szczególności takich jak chwytanie, transport, przetrzymywanie oraz wypuszczanie osobników do środowiska. W praktyce działania te mają charakter powiązany i zazwyczaj są obejmowane jednym wnioskiem, o ile pozostają w bezpośrednim związku funkcjonalnym w ramach danego projektu reintrodukcji.

Zezwolenia mogą zostać wydane wyłącznie w przypadku braku alternatywnych rozwiązań, pod warunkiem że planowane działania nie zagrażają zachowaniu właściwego stanu ochrony dziko występujących populacji chronionych gatunków roślin, zwierząt lub grzybów, a także:

- leżą w interesie ochrony dziko występujących gatunków roślin, zwierząt, grzybów lub ochrony siedlisk przyrodniczych;
- wynikają z konieczności ograniczenia poważnych szkód w odniesieniu do upraw rolnych, inwentarza żywego, lasów, rybostanu, wody lub innych rodzajów mienia;
- leżą w interesie zdrowia lub bezpieczeństwa powszechnego;
- są uzasadnione jedną z przesłanek wskazanych w ustawie, takich jak ochrona gatunków, ochrona siedlisk przyrodniczych, interes publiczny lub realizacja celów naukowych^{20a};

- są niezbędne w realizacji badań naukowych, działań edukacyjnych lub celów związanych z odbudową
- umożliwiają, w ściśle kontrolowanych warunkach, selektywnie i w ograniczonym stopniu, zbiór, pozyskiwanie lub przetrzymywanie okazów roślin lub grzybów oraz chwytanie, pozyskiwanie lub przetrzymywanie okazów zwierząt gatunków objętych ochroną w liczbie określonej przez wydającego zezwolenie;
- w przypadku gatunków objętych ochroną ścisłą, gatunków ptaków oraz gatunków wymienionych w załączniku IV do dyrektywy siedliskowej²¹, zezwolenia mogą być wydawane ze względu na nadrzędny interes publiczny²²; lub
- w przypadku gatunków innych niż objęte ochroną ścisłą – wynikają ze słusznego interesu strony lub koniecznych wymogów nadrzędnego interesu publicznego, w tym wymogów o charakterze społecznym lub gospodarczym lub wymogów związanych z korzystnymi skutkami o podstawowym znaczeniu dla środowiska.

4.1 Jak można wystąpić o specjalne zezwolenie?

W przypadku konieczności uzyskania specjalnego zezwolenia na wykonanie którejkolwiek z powyższych czynności, wniosek należy złożyć do właściwego organu, zawierając w nim następujące informacje²³:

- imię, nazwisko i adres albo nazwę i siedzibę wnioskodawcy;
- cel wykonania wnioskowanych czynności²⁴;
- opis czynności, na którą może być wydane zezwolenie;
- nazwę gatunku lub gatunków, których będą dotyczyć działania, w języku łacińskim i polskim, jeżeli polska nazwa istnieje;
- liczbę lub ilość osobników, których dotyczy wniosek, o ile jest to możliwe do ustalenia;
- wskazanie sposobu, metody i stosowanych urządzeń do chwytania, odławiania lub zabijania zwierząt albo sposobu zbioru roślin i grzybów lub sposobu wykonania innych czynności, na które może być wydane zezwolenie, a także miejsca i czasu wykonania czynności oraz wynikających z tego zagrożeń;
- wskazanie podmiotu, który będzie chwycił lub zabijał zwierzęta (w stosownych przypadkach); oraz;
- uzasadnienie wniosku potwierdzające spełnienie warunków wydania zezwolenia (wymienionych powyżej w punkcie 4). Należy pamiętać, że nie jest to formalny wymóg wskazany w Ustawie o ochronie przyrody, jednak praktyka pokazuje, że ten element może ułatwić władzom podjęcie świadomej decyzji w sprawie zezwolenia.

Po złożeniu wniosku właściwy organ dokonuje oceny spełnienia powyższych przesłanek, w razie potrzeby zasięgając opinii ekspertów lub instytucji naukowych. Zezwolenie – jeżeli zostanie wydane – określa szczegółowy zakres dopuszczalnych działań, ich lokalizację oraz warunki, których spełnienie jest obowiązkowe po stronie wnioskodawcy.

Właściwy organ powinien wydać decyzję w ciągu miesiąca. W praktyce proces ten może jednak trwać dłużej, ponieważ organ musi zweryfikować spełnienie wszystkich warunków niezbędnych do wydania zezwolenia. Warto pamiętać, że organ może zdecydować o przeprowadzeniu dodatkowych badań lub zasięgnięciu opinii ekspertów przed podjęciem decyzji, przy czym procedury te mogą różnić się w zależności od konkretnego organu.

Należy również zauważyć, że termin jednego miesiąca ma charakter orientacyjny i nie jest wiążący dla poszczególnych organów. W przypadku zatwierdzenia wniosku, zezwolenie zostaje wydane wnioskodawcy. Dokument określa charakter i lokalizację dozwolonej działalności oraz, jeśli to konieczne, wskazuje dodatkowe warunki, które należy spełnić²⁵.

Osobom angażującym się w działania reintrodukcyjne zaleca się zapoznanie z rządowymi instrukcjami i praktycznymi wskazówkami dotyczącymi wniosków o zezwolenie, dostępnymi tutaj.

Na koniec warto wskazać, że jeśli wnioskodawca nie zgadza się z treścią wydanego zezwolenia (lub z decyzją o jego odmowie), istnieje możliwość wniesienia odwołania. Każde zezwolenie powinno zawierać informację o procedurze odwoławczej oraz wskazanie organu właściwego do rozpatrzenia takiego odwołania.

4.2 Jakie obowiązki wynikają ze specjalnego zezwolenia?

Jeśli wydane zostanie specjalne zezwolenie, jego posiadacz zobowiązany jest przestrzegać wszystkich warunków w nim zawartych.

W okresie obowiązywania zezwolenia (który zostanie wskazany w zezwoleniu i jest ustalany indywidualnie dla każdego przypadku) organ właściwy do wydania zezwolenia dokonuje kontroli spełniania przez posiadacza zezwolenia określonych w nim warunków²⁶. W szczególności właściwe organy mają prawo do:

- wstępu na teren należący do podmiotu kontrolowanego, na którym zwierzęta są trzymane lub hodowane;
- żądania pisemnych lub ustnych informacji związanych z przedmiotem kontroli; oraz
- wglądu do dokumentów związanych z przedmiotem kontroli, sporządzania z nich odpisów, wyciągów lub kopii oraz zabezpieczenia tych dokumentów.

Należy pamiętać, że kontrole mogą być przeprowadzane przez osoby upoważnione i wyłącznie w obecności posiadacza zezwolenia i jedynie przez osoby do tego upoważnione. Posiadacz zezwolenia ma prawo zażądać okazania dokumentów potwierdzających uprawnienia tych osób do przeprowadzenia kontroli²⁷.

Po przeprowadzeniu kontroli osoby upoważnione sporządzają protokół pokontrolny, który powinien zostać podpisany przez te osoby i przez posiadacza zezwolenia. Każda odmowa podpisania protokołu zostanie odnotowana w protokole przez osoby upoważnione.

W przypadku stwierdzenia niezgodności z warunkami określonymi w zezwoleniu, zezwolenie może zostać cofnięte, a posiadacz może ponieść odpowiedzialność karną za naruszenie obowiązujących przepisów.

4.3 Jakie działania należy podjąć w przypadku, gdy gatunek przeznaczony do reintrodukcji jest sklasyfikowany jako zwierzę niebezpieczne?

Ustawa o ochronie przyrody zabrania posiadania i przetrzymywania, sprowadzania z zagranicy i wprowadzania do obrotu niebezpiecznych zwierząt²⁸. W określonych sytuacjach Regionalny Dyrektor Ochrony Środowiska może jednak udzielić zezwolenia na posiadanie, przetrzymywanie, sprowadzanie z zagranicy oraz wprowadzanie do obrotu określonych gatunków zwierząt niebezpiecznych uznawanych za mniej agresywne.

Należy przy tym zaznaczyć, że takie zezwolenie nie uprawnia do wypuszczania tych zwierząt na wolność. Działania tego rodzaju wymagają odrębnej zgody Generalnego Dyrektora Ochrony Środowiska.

Praktyka wskazuje, że działania tego rodzaju są możliwe, jednak mają charakter wyjątkowy i wymagają ścisłej współpracy z właściwymi organami administracji publicznej.

Przykładem może być krajowy program reintrodukcji rysia, gatunku ściśle chronionego i wymagającego aktywnej ochrony, zatwierdzony przez Generalnego Dyrektora Ochrony Środowiska. Rozumiemy zatem, że reintrodukcja niektórych gatunków uznawanych za niebezpieczne jest możliwa, ale wymaga ścisłej współpracy z odpowiednimi organami państwowymi.

*Żubr (Bison bonasus), Drawsko Rejon Wojskowy, Pomorze Zachodnie.
Staffan Widstrand / Rewilding Europe*

Przykład

Właściciel A planuje wykorzystać swoje tereny do wspierania ekspansji wilków występujących na terenach sąsiadujących. Rozważa przy tym dwie potencjalne strategie realizacji tego celu:

(i) Program reintrodukcji bezpośredniej: Właściciel A wie, że na granicy między obecnym terytorium watahy a obszarem, który wilki eksplorowały i gdzie próbowały się osiedlić w ostatnich miesiącach, znajduje się wilcza nora. Grunty należące do Właściciela A leżą na tym nowym terytorium. Czy możliwe jest przeniesienie jednej pary lęgowej na tereny Właściciela A?

Z perspektywy prawnej należy uwzględnić następujące zagadnienia:

(1) Pierwszym krokiem, jaki powinien podjąć Właściciel A, jest skontaktowanie się z odpowiednimi władzami w celu omówienia proponowanych planów reintrodukcji oraz ustalenia sposobu ich koordynacji z właściwymi podmiotami. Po uzyskaniu zatwierdzenia planu przez władze, Właściciel A będzie mógł przystąpić do realizacji działań.

(2) Relokacja oznacza schwywanie, posiadanie, transport i wypuszczenie na wolność.

(3) Wilki są gatunkiem objętym ścisłą ochroną w Polsce.

(4) Wilki są również zwierzętami niebezpiecznymi, zatem wszelkie związane z nimi działania wymagają uzyskania specjalnego zezwolenia (zob. punkt 4.3 powyżej).

(5) Wszelkie czynności, takie jak chwywanie, posiadanie, transport oraz wypuszczanie na wolność są uznawane za działania ogólnie zabronione zgodnie z art. 52 Ustawy o ochronie przyrody. W związku z tym Właściciel A jest zobowiązany do uzyskania stosownego zezwolenia na podstawie art. 56 tej ustawy.

W związku z powyższym Właściciel A może dokonać relokacji watahy wilków pod warunkiem uzyskania zezwolenia na podstawie art. 56 Ustawy o ochronie przyrody (zob. punkt 4.2 powyżej). Ponadto, w przypadku gdy wataha wilków znajduje się poza granicami Polski, konieczne będzie uzyskanie zezwolenia na wywóz lub przywóz zwierząt zgodnie z art. 61 tej ustawy (zob. punkt 5 poniżej).

(ii) Program reintrodukcji pośredniej: Alternatywnie, czy Właściciel A mógłby zagospodarować swoje tereny w sposób sprzyjający zwiększeniu populacji naturalnych ofiar wilków, takich jak dzikie konie i sarny, aby pomóc wilkom na ich nowym terytorium i tym samym przyczynić się do rozszerzenia zasięgu ich występowania?

Odpowiedź na to pytanie zależy od tego, czy naturalne ofiary wilków są sklasyfikowane jako gatunki chronione. Jeżeli zwierzęta, których populację Właściciel A zamierza zwiększyć oraz przywrócić do ich naturalnego środowiska, są:

(a) **objęte ochroną:** teoretycznie Właściciel A mógłby zastosować procedurę opisaną powyżej w podpunkcie (i). Należy jednak podkreślić, że wniosek Właściciela A może zostać odrzucony, jeżeli działania wskazane we wniosku nie są absolutnie niezbędne do osiągnięcia zamierzonego celu. Taka sytuacja może mieć miejsce przykładowo wówczas, gdy istnieją alternatywne rozwiązania lub gdy plan ten zostanie uznany za szkodliwy z perspektywy ochrony istniejących gatunków dzikich zwierząt.

Ponieważ wniosek musi określać cel działań objętych zezwoleniem (tj. zwiększenie populacji zwierząt chronionych w celu stworzenia naturalnych siedlisk i warunków łowieckich dla innych gatunków zwierząt chronionych), władze mogą odrzucić taki wniosek.

Kluczowe jest jednoznaczne wykazanie związku przyczynowo skutkowego między proponowanym działaniem mającym na celu wzmocnienie naturalnej bazy pokarmowej a ochroną wilków. Jeśli związek ten nie zostanie właściwie zinterpretowany przez organy administracyjne, wniosek może zostać odrzucony, a już wydane

zezwolenie cofnięte podczas kontroli. W takiej sytuacji władze mogą uznać projekt Właściciela A za zbędny. Sytuacja taka może wystąpić, jeśli istnieją dowody, że populacja ofiar jest wystarczająca, a wilki skutecznie na nie polują bez potrzeby ingerencji człowieka.

Podczas kontroli zgodności z przepisami organy administracyjne mogą stwierdzić, że działania podejmowane przez Właściciela A naruszają warunki określone w wydanym zezwoleniu lub wykraczają poza jego zakres (na przykład poprzez realizację działań, które nie zostały zatwierdzone). Właściciel A może wówczas utracić zezwolenie oraz ponieść odpowiedzialność karną w postaci grzywny lub kary pozbawienia wolności;

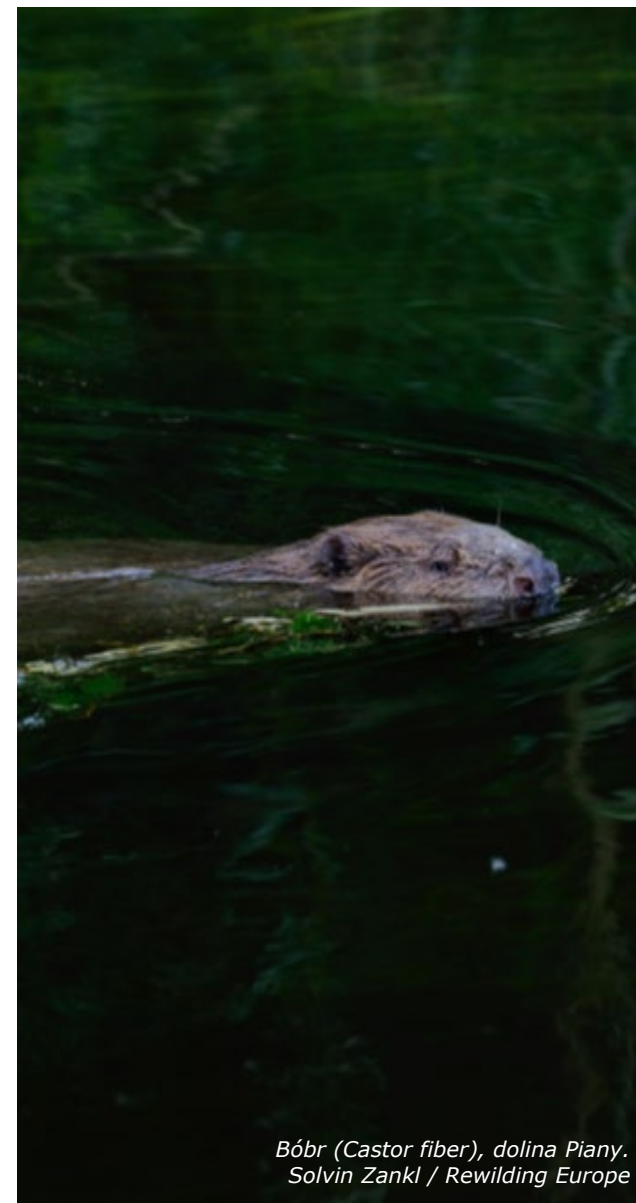
(b) **niebezpieczne** (zob. punkt 4.3): co do zasady reintrodukcja zwierząt niebezpiecznych jest niedopuszczalna bez uzyskania odpowiedniego zezwolenia. Zakłada się jednak, że żadna z naturalnych ofiar wilków nie jest klasyfikowana jako gatunek niebezpieczny;

(c) **gatunkami obcymi**: zasadniczo wprowadzanie obcych gatunków zwierząt do środowiska przyrodniczego Polski jest zabronione, niezależnie od tego, czy są one sklasyfikowane jako inwazyjne. Wyjątek stanowią zwierzęta wodne i łowne, pod warunkiem że nie wykazują cech inwazyjnych

względem środowiska przyrodniczego Polski i Unii Europejskiej. Zwiększenie populacji obcych gatunków zwierząt łownych jest zatem możliwe, o ile nie są one uznane za inwazyjne (zob. punkt 5);

(d) **gatunkami rodzimymi nieobjętymi ochroną**: w takim przypadku Właściciel A może prowadzić swoje działania bez konieczności uzyskania zezwolenia, chyba że gatunki te są objęte przepisami lokalnymi wydanymi przez Regionalnego Dyrektora Ochrony Środowiska²⁹. Zaleca się jednak, aby osoby zajmujące się reintrodukcją skonsultowały się z Regionalnym Dyrektorem Ochrony Środowiska w celu potwierdzenia, czy planowane działania mogą być uznane za zabronione oraz czy dane gatunki podlegają jakiegokolwiek formie ochrony, zarówno ogólnej, jak i lokalnej.

Kwestie związane z odpowiedzialnością za szkody wyrządzone przez zwierzęta wypuszczone w ramach programu reintrodukcji są omówione w opracowaniu pt. "Rewilding w Polsce: Odpowiedzialność za zwierzęta".

*Bóbr (Castor fiber), dolina Piany.
Solvin Zankl / Rewilding Europe*

Przykład

Właściciel B zamierza wykorzystać swój teren do realizacji programu wypuszczania kozic tatrzańskich, które są gatunkiem rodzimym dla tego obszaru. Jakie kroki musi podjąć Właściciel B w celu schwytania dzikich kozic tatrzańskich i przetransportowania ich na swoją posesję, gdzie mają zostać wypuszczone w warunkach możliwie zbliżonych do naturalnych, najlepiej bez ogrodzenia?

Podobnie jak w opisanym wcześniej przypadku w ramach każdego programu reintrodukcji lub wzmocnienia populacji pierwszym krokiem Właściciela B powinno być skontaktowanie się z właściwymi organami w celu omówienia planów oraz ustalenia sposobu ich koordynacji z odpowiednimi instytucjami. Dopiero po uzyskaniu zgody od władz Właściciel B może podjąć dalsze działania związane z realizacją swojego projektu.

Kozica tatrzańska jest gatunkiem chronionym w Polsce a plan Właściciela B obejmuje działania, które są co do zasady zabronione, takie jak chwytanie, przetrzymywanie, transport i relokacja gatunków chronionych.

W przypadku projektów reintrodukcji realizowanych przez podmioty prywatne wymagane jest uzyskanie specjalnych zezwoleń na działania dotyczące gatunków objętych ochroną,

które w przeciwnym razie byłyby zabronione. Zezwolenia te mogą zostać wydane, jeśli nie istnieją alternatywne rozwiązania, a proponowane działania nie stanowią zagrożenia dla zachowania istniejących populacji gatunków chronionych.

W związku z tym Właściciel B musi ubiegać się o zezwolenie (lub szereg zezwoleń) na realizację proponowanych działań w odniesieniu do tego gatunku.

Po pierwsze Właściciel B musi ocenić, czy jego plan spełnia ogólne warunki uzyskania zezwolenia, w tym brak dostępnych alternatyw oraz brak negatywnego wpływu proponowanych działań na istniejącą populację gatunków chronionych na danym obszarze.

Wniosek powinien szczegółowo opisywać wszystkie planowane działania Właściciela B i zawierać uzasadnienie wynikające z potrzeby ochrony określonych gatunków, zachowania siedlisk przyrodniczych lub wzmocnienia istniejących populacji.

Właściciel B musi również spełnić wszystkie wymogi administracyjne oraz te dotyczące dobrostanu zwierząt w zakresie chwytania, transportu, przetrzymywania i wypuszczania dzikich zwierząt (zob. punkt 7 poniżej).

Ponadto zaleca się uzyskanie opinii właściwej Inspekcji Weterynaryjnej oraz Regionalnego Dyrektora Ochrony Środowiska, aby upewnić się, że wszelkie działania związane z programami reintrodukcji są zgodne z obowiązującymi przepisami oraz innymi regulacjami, które mogą mieć zastosowanie.

5. Wprowadzanie gatunków obcych do środowiska przyrodniczego Polski

W odniesieniu do gatunków obcych występujących w Polsce lub na jej terytorium bardziej adekwatnym terminem jest „introdukcja” niż „reintrodukcja”. Przy introdukcji kluczowe jest rozróżnienie między gatunkami obcymi, definiowanymi jako wszelkie żywe osobniki gatunków lub podgatunków wprowadzone poza ich naturalny obszar występowania, a gatunkami inwazyjnymi. Gatunki inwazyjne to te gatunki obce, których wprowadzenie i rozprzestrzenianie w środowisku naturalnym stanowi zagrożenie lub negatywnie wpływa na różnorodność biologiczną oraz funkcjonowanie ekosystemów.

Pomimo powszechnego przekonania, że gatunki obce są szkodliwe dla odbudowy w pełni funkcjonujących ekosystemów, wprowadzenie gatunków obcych może pełnić rolę substytutu dla wymarłych gatunków rodzimych. Z drugiej strony wydaje się oczywiste, że gatunki inwazyjne nie będą rozważane w kontekście rewildingu ze względu na ich potencjalnie negatywny wpływ na zdrowie i stabilność rodzimych populacji.

Ustawa o gatunkach obcych co do zasady zakazuje wprowadzania do środowiska oraz przemieszczania w środowisku gatunków obcych. W odniesieniu do inwazyjnych gatunków obcych („IGO”³⁰) ustawa zakazuje także przywozu lub wywozu, transport, posiadania, chowu lub hodowli, rozmnażania,

wprowadzania do obrotu oraz wymiany tych gatunków³¹.

Przed rozważeniem odstępstw od ogólnego zakazu należy podkreślić, że choć transport, posiadanie, chów lub hodowla, a także wprowadzanie do środowiska gatunków obcych mogą być dopuszczalne w ramach takich odstępstw, nie obejmują one inwazyjnych gatunków obcych. Niemniej w szczególnych okolicznościach właściwe organy (takie jak Generalny lub Regionalny Dyrektor Ochrony Środowiska) mogą zezwolić na działania dotyczące inwazyjnych gatunków obcych, jeżeli jest to uzasadnione interesem publicznym lub realizacją szczególnych celów naukowych. Należy jednak zaznaczyć, że zgodnie z obowiązującymi przepisami, tego rodzaju odstępstwa nie są zwykle dostępne w przypadku wprowadzania gatunków inwazyjnych do środowiska przyrodniczego³².

Jedno z wyraźnych odstępstw od ogólnego zakazu wprowadzania gatunków obcych dotyczy określonych zwierząt łownych. Dopuszczalne jest wprowadzanie obcych gatunków, takich jak bażant, daniel czy muflon, w celu ich zasiedlenia, czyli wprowadzenia do środowiska³³. Procedura ta wymaga: (i) uzyskania uprzedniej pozytywnej opinii właściwego miejscowo nadleśniczego Państwowego Gospodarstwa Leśnego Lasy Państwowe oraz (ii) zgłoszenia tego faktu ministrowi właściwemu do

spraw środowiska przed terminem dokonania wprowadzenia do środowiska³⁴.

5.1 Jakie skutki niesie za sobą wprowadzenie gatunków obcych do środowiska bez zezwolenia?

Wprowadzenie do środowiska gatunków obcych (z wyjątkiem gatunków zwierząt wodnych i łownych) bez zezwolenia lub przywóz lub wywóz, transport, posiadanie, chów lub hodowla, rozmnażanie, wykorzystywanie, wprowadzenie do obrotu lub wymiana tych gatunków bez zezwolenia może podlegać karze grzywny do kwoty 1.000.000 PLN³⁵. Może także podlegać karze aresztu.

Sytuacja staje się poważniejsza, gdy niezgodne z prawem wprowadzenie do środowiska dotyczy IGO. W takim przypadku sprawca może zostać skazany na karę pozbawienia wolności od trzech miesięcy do pięciu lat. Jeżeli czyn został popełniony nieumyślnie, możliwe jest nałożenie grzywny, kary ograniczenia wolności lub kary pozbawienia wolności do dwóch lat. Ponadto sąd może orzec przepadek narzędzi użytych do popełnienia przestępstwa oraz okazów inwazyjnych gatunków obcych pochodzących z przestępstwa³⁶.

5.2 Czy dozwolone jest podejmowanie kroków w celu eliminacji IGO?

Wszelkie przypadki stwierdzenia obecności IGO w środowisku należy niezwłocznie zgłosić wójtowi,

burmistrzowi albo prezydentowi miasta właściwemu ze względu na miejsce stwierdzenia obecności tego IGO w środowisku.

Zgłoszenie może mieć formę elektroniczną i musi zawierać dane identyfikacyjne zgłaszającego, nazwę IGO, którego obecność w środowisku stwierdzono oraz miejsce i datę stwierdzenia obecności w środowisku IGO. Jeśli zgłaszający zrobił jakiegokolwiek zdjęcia, powinien je również załączyć.

Wójt, burmistrz lub prezydent miasta następnie przekazują zgłoszenie właściwemu dyrektorowi parku narodowego, właściwemu dyrektorowi urzędu morskiego, Głównemu Inspektorowi Rybołówstwa Morskiego lub właściwemu regionalnemu dyrektorowi ochrony środowiska, w zależności od miejsca stwierdzenia obecności w środowisku IGO objętego tym zgłoszeniem. Właściwy organ rozpocznie wówczas działania naprawcze i wprowadzi informacje dotyczące stwierdzenia IGO w środowisku do Rejestru IGO³⁷.

Przykład

Właściciel B chce wypuścić troć wędrowną (Salmo trutta) i łososia atlantyckiego (Salmo salar) na odcinku międzynarodowej rzeki (graniczącej z dwoma krajami), który został niedawno uwolniony po usunięciu tamy. Te dwa gatunki były nieobecne w rzece od czasu wybudowania tamy 50 lat temu. Obecnie w rzece żyją gatunki inwazyjne, które mogą stanowić zagrożenie dla przetrwania rodzimych, uwolnionych gatunków troci i łososia. Jakie są kroki prawne w celu wyeliminowania gatunków inwazyjnych z rzeki?

W pierwszej kolejności Właściciel B powinien skontaktować się z lokalnymi władzami (burmistrzem lub prezydentem miasta), aby zgłosić obecność gatunku inwazyjnego w rzece. Zgłoszenie powinno zawierać informacje o miejscu i dacie stwierdzenia obecności gatunku, a jeśli to możliwe także dokumentację fotograficzną. Dalsze działania zostaną podjęte przez władze publiczne bez konieczności angażowania Właściciela B.

Po usunięciu gatunków inwazyjnych troci i łososia Właściciel B musi rozważyć następujące kwestie w związku z ponownym wprowadzeniem łososia atlantyckiego i troci wędrowej do rzeki:

(a) ani łosoś atlantycki, ani troć wędrowna nie są gatunkami chronionymi przez prawo, ani nie są

zdefiniowane jako niebezpieczne, więc zasadniczo zezwolenie nie jest wymagane;

(b) oba gatunki są wymienione jako rodzime dla Polski w [rządowym rozporządzeniu](#) Ministra Rolnictwa i Rozwoju Wsi i mogą być ponownie wprowadzane do środowiska bez specjalnego zezwolenia;

(c) chociaż reintrodukcja tych rodzimych gatunków może nie wymagać zezwolenia, Właściciel B powinien być świadomy, że minister właściwy do spraw rybołówstwa może w drodze rozporządzenia określić warunki (w szczególności techniczne, organizacyjne lub ekonomiczne) przenoszenia ryb obecnie niewystępujących, ale uznanych za rodzime. Rozporządzenie może uwzględniać rodzaj prowadzonej działalności połowowej, znaczenie gospodarcze tych gatunków oraz przewidywany wpływ takiego przeniesienia na lokalne środowisko.

W związku z tym Właściciel B powinien zwrócić się o wytyczne techniczne do właściwych organów przed ponownym wprowadzeniem troci wędrowej i łososia atlantyckiego do rzeki.

6. Przepisy regulujące przywóz, przetrzymywanie lub transport zwierząt w celu ich wypuszczenia do środowiska

Program reintrodukcji lub wzmocnienia populacji może wymagać przywozu lub tymczasowego przetrzymywania gatunków w niewoli przed wypuszczeniem ich na wolność. W przypadku transgranicznego przemieszczania zwierząt, gdy są one transportowane przez granice różnych jurysdykcji, kluczowe jest zapewnienie zgodności transportu z przepisami obowiązującymi we wszystkich właściwych jurysdykcjach. Przepisy dotyczące przywozu i wywozu zwierząt są skomplikowane, dlatego zaleca się zasięgnięcie specjalistycznej porady prawnej, aby upewnić się, że każdy przywóz zwierząt w celu reintrodukcji jest zgodny z obowiązującymi przepisami prawa.

W szczególności należy uwzględnić przepisy dotyczące:

- importu i eksportu okazów gatunków (w tym regulacje CITES oraz przepisy unijne dotyczące handlu dziką fauną i florą);
- wymogów weterynaryjnych, w tym zasad zapobiegania i zwalczania chorób zakaźnych zwierząt oraz zasad dopuszczalności ich przemieszczania;
- transportu zwierząt, w szczególności wymogów dotyczących dobrostanu w trakcie przewozu;

- przepisów obowiązujących w państwie pochodzenia oraz państwie przeznaczenia zwierząt.

Z perspektywy praktycznej oznacza to konieczność zapewnienia zgodności całego procesu przemieszczania zwierząt z przepisami obowiązującymi we wszystkich właściwych jurysdykcjach, w tym uzyskania wymaganych zezwoleń, świadectw oraz uzgodnień administracyjnych jeszcze przed rozpoczęciem transportu.

6.1 Import zwierząt

Międzynarodowe przemieszczanie zwierząt podlega regulacjom Konwencji o międzynarodowym handlu zagrożonymi gatunkami dzikiej fauny i flory (CITES). W Unii Europejskiej CITES jest wdrażana poprzez rozporządzenia UE dotyczące handlu dziką fauną i florą, które w niektórych przypadkach nakładają bardziej rygorystyczne obowiązki (przykładowo obejmują gatunki niewymienione w CITES oraz zawierają wykazy gatunków w różnych załącznikach)³⁸.

Na terenie kraju import gatunków chronionych w ramach tego systemu wymaga złożenia wniosku o zezwolenie do Ministra Środowiska oraz zaangażowania organu naukowego, jakim jest Państwowa Rada Ochrony Przyrody^{39/40}.

Do wniosku o wydanie zezwolenia na import zwierząt dołącza się opinię lub orzeczenie lekarskoweterynaryjne stwierdzające spełnienie przez importera warunków przetrzymywania tych gatunków, odpowiadających ich potrzebom biologicznym⁴¹.

Po otrzymaniu wniosku ministerstwo zwróci się o opinię naukową do Państwowej Rady Ochrony Przyrody, która w przypadkach określonych przepisami prawa unijnego⁴² wyda ją w terminie 14 dni⁴³. Następnie ministerstwo może podjąć decyzję o wydaniu zezwolenia.

Należy pamiętać, że minister właściwy do spraw środowiska może odmówić wydania zezwolenia, jeżeli wnioskodawca był skazany prawomocnym wyrokiem sądu za przestępstwo związane z handlem dziką fauną i florą w okresie 3 lat poprzedzających złożenie wniosku⁴⁴. Nawet jeśli zezwolenie na import zostało wydane, może ono zostać cofnięte, jeśli później okaże się, że wnioskodawca został skazany za takie przestępstwo lub jeśli właściwy organ uzna, że zezwolenie zostało wykorzystane z naruszeniem jego warunków⁴⁵.

Ogólne wymagania weterynaryjne dla przywozu zwierząt Import zwierząt objętych ochroną (lub ścisłą ochroną) musi odbywać się zgodnie z ogólnymi wymogami dotyczącymi przywozu i

transportu zwierząt. Niektóre z tych wymogów mają charakter weterynaryjny i służą zapewnieniu, że przywożone zwierzęta są w dobrym stanie zdrowia oraz nie stwarzają zagrożenia epidemiologicznego. W przypadku określonych gatunków i krajów pochodzenia mogą obowiązywać dodatkowe regulacje szczególne. Dlatego niezwykle istotne jest uzyskanie szczegółowych informacji od właściwych organów oraz skonsultowanie się z nimi przed podjęciem jakichkolwiek działań⁴⁶.

Konieczne jest dokonanie rozróżnienia pomiędzy dwoma systemami regulacyjnymi. Pierwszy system znajduje zastosowanie w sytuacjach, gdy przywożone zwierzęta pochodzą z państw niewymienionych w załączniku I do rozporządzenia UE 2017/625, czyli z krajów spoza Unii Europejskiej, Wielkiej Brytanii oraz Irlandii Północnej⁴⁷. W tym przypadku możliwy jest przywóz:

- wyłącznie gatunków zwierząt określonych kategorii (zwierząt kopytnych, ptaków, zwierząt akwakultury, małp (Simiae i Prosimiae), pszczoł (Apis mellifera), trzmieli, zającowatych, norek, lisów, psów, kotów i fretek; oraz
- zwierząt wyłącznie z tych państw trzecich lub ich części, które znajdują się na listach ogłaszanych przez Komisję Europejską.

Ponadto osoby zaangażowane w przywóz zwierząt zobowiązane są:

- uzyskać uprzednią zgodę Głównego Lekarza Weterynarii. Taka zgoda stanowi formalną decyzję administracyjną, która może zostać wydana wyłącznie w sytuacji, gdy (i) zwierzę pochodzi z gospodarstwa lub obszaru uznanego za wolny od chorób zakaźnych charakterystycznych dla danego gatunku oraz (ii) nie stanowi zagrożenia epizootycznego ani epidemicznego; oraz
- uzyskać (i mieć ze sobą podczas transportu zwierząt) oryginał świadectwa zdrowia wydanego przez urzędowego lekarza weterynarii państwa trzeciego, z którego zwierzęta są wysyłane. Należy podkreślić, że świadectwo to powinno (i) być sporządzone co najmniej w języku polskim oraz w języku urzędowym państwa trzeciego, z którego zwierzęta są przywożone. Świadectwo musi ponadto (ii) potwierdzać spełnienie wymagań dotyczących zdrowia zwierząt określonych w zezwoleniu wydanym przez Głównego Lekarza Weterynarii (patrz powyżej) oraz (iii) zawierać numer i datę wydania świadectwa.

Niespełnienie tych wymogów może podlegać karze grzywny, ograniczenia wolności albo pozbawienia wolności do roku⁴⁸.

Drugi system znajduje zastosowanie w przypadkach, gdy zwierzęta pochodzą z państw **wymienionych** w załączniku I do rozporządzenia UE 2017/625, czyli z krajów Unii Europejskiej,

Wielkiej Brytanii oraz Irlandii Północnej. Ponieważ przemieszczanie zwierząt odbywa się w obrębie Unii Europejskiej, kwestie związane z transportem zwierząt są szczegółowo uregulowane w Rozporządzeniu Rady nr 1/2005 (zob. punkt 6.3 poniżej).

6.2 Posiadanie zwierząt

Po przywiezieniu zwierząt przeznaczonych do wypuszczenia na wolność obowiązują dodatkowe przepisy, których należy przestrzegać po ich wprowadzeniu na terytorium Polski.

Posiadacz lub hodowca gatunków zwierząt wymienionych w załącznikach A i B rozporządzenia w sprawie ochrony gatunków dzikiej fauny i flory w drodze regulacji handlu nimi (takich jak wilki, rysie, żubry) jest obowiązany do pisemnego zgłoszenia ich do odpowiedniego rejestru prowadzonego przez starostę⁴⁹ właściwego ze względu na miejsce przetrzymywania zwierząt lub prowadzenia ich hodowli. Należy pamiętać, że nie istnieje rejestr centralny, gdyż każdy starosta prowadzi rejestr oddzielnie, zatem w każdym przypadku, gdy zachodzi potrzeba zapoznania się z tymi rejestrami należy zwrócić się do właściwego starostwa^{50/51}.

W tym celu posiadacz lub hodowca powinien złożyć: (a) pisemny wniosek o dokonanie wpisu zwierzęcia do rejestru wraz z jednym z następujących dokumentów: (i) zezwoleniem na przywóz zwierzęcia do kraju, (ii) zezwoleniem na odłów zwierzęcia z jego naturalnego środowiska, (iii)

dokumentem wydanym przez powiatowego lekarza weterynarii, potwierdzającym, że zwierzę urodziło się w hodowli albo (iv) innym dokumentem potwierdzającym zgodne z prawem pochodzenie zwierzęcia.

Obowiązek wpisu zwierzęcia do rejestru powstaje z dniem nabycia zwierzęcia, jego wwozu do kraju lub schwytania. Wykreślenia z rejestru należy dokonać z chwilą zbycia zwierzęcia, wywozu go za granicę państwa, jego utraty lub śmierci. Choć nie jest to wyraźnie wskazane, możliwe jest, że wypuszczenie zwierzęcia na wolność również stanowi podstawę do wykreślenia z rejestru. Obecnie jednak brak jest dowodów potwierdzających taką interpretację.

Wniosek o dokonanie wpisu lub wykreślenia z rejestru powinien być złożony właściwemu staroście w terminie 14 dni od dnia powstania tego obowiązku. Wpisanie do rejestru starosta potwierdza wydaniem zaświadczenia⁵².

Niedokonanie wpisu zwierzęcia do rejestru w wymaganym terminie może skutkować odpowiedzialnością karną w postaci grzywny lub ograniczenia wolności. Ponadto sąd może orzec: (i) przepadek zwierzęcia lub innych przedmiotów użytych do popełnienia przestępstwa bądź pochodzących z przestępstwa, (ii) przywrócenie stanu poprzedniego, a jeżeli nie jest to możliwe, zapłatę kwoty do 10.000 PLN na rzecz organizacji zajmującej się ochroną przyrody⁵³.

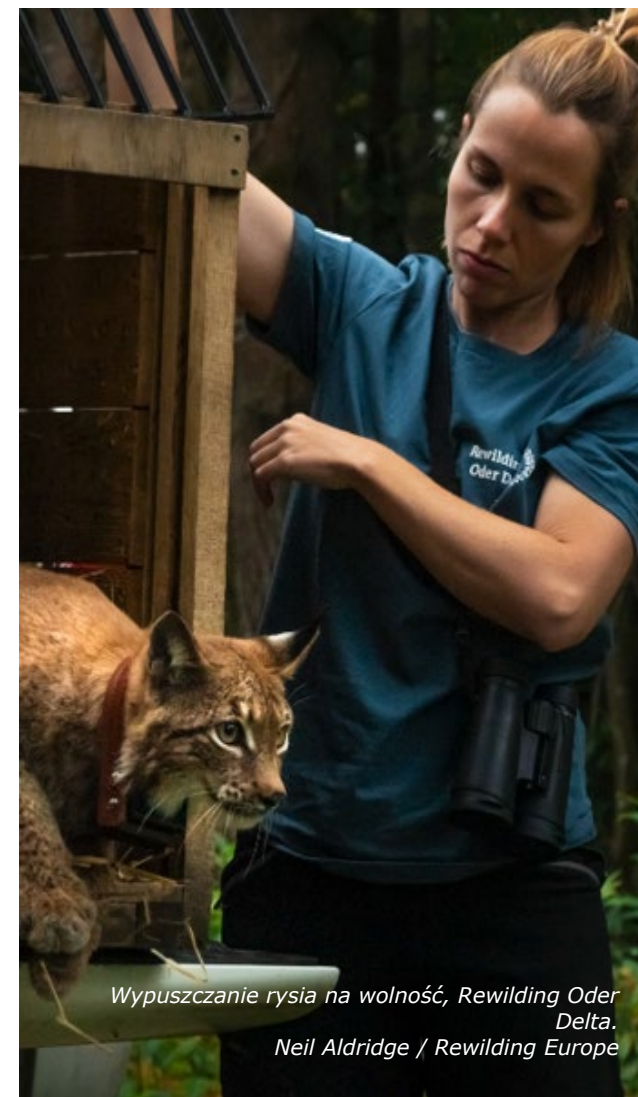
6.3 Obowiązki dotyczące transportu

Co do zasady i zgodnie z ogólnymi warunkami dotyczącymi transportu zwierząt nikt nie może przewozić zwierząt lub zlecać transportu zwierząt w sposób powodujący ich okaleczenie lub przyczyniający się do zadawania im cierpienia⁵⁴.

Ogólne warunki dotyczące transportu zwierząt są następujące:

- wszystkie niezbędne czynności celem skrócenia do minimum długości trwania przewozu oraz zapewnienia potrzeb zwierząt podczas przewozu muszą być podjęte wcześniej;
- zwierzęta muszą być zdolne do podróży;
- środki transportu muszą być przeznaczone, skonstruowane, utrzymywane oraz działające w sposób pozwalający zapobiec zranieniu i cierpieniu oraz w sposób zapewniający bezpieczeństwo zwierząt;
- urządzenia do załadunku i wyładunku muszą być odpowiednio zaprojektowane, skonstruowane, utrzymywane i obsługiwane tak, aby zapobiec zranieniu i cierpieniu zwierząt oraz w sposób zapewniający bezpieczeństwo zwierząt;
- personel zajmujący się zwierzętami musi posiadać odpowiednie wykształcenie lub kompetencje wymagane w tym przypadku i wykonywać swoje obowiązki bez stosowania

przemocy lub jakiejkolwiek metody powodującej niepotrzebny strach, zranienie lub cierpienie;

- transport musi być przeprowadzany bez opóźnień do miejsca przeznaczenia, natomiast warunki dobrostanu zwierząt muszą być regularnie kontrolowane i utrzymywane na odpowiednim poziomie;
- zwierzęta muszą mieć zapewnioną odpowiednią powierzchnię podłogi i wysokość, właściwe dla ich wielkości i zaplanowanego przewozu; oraz

- woda, karma i odpoczynek muszą być zapewnione w odpowiednich odstępach czasu oraz odpowiadają ilościowo i jakościowo danemu gatunkowi i wielkości zwierząt⁵⁵.

Transport zwierząt jest dozwolony jeśli osoba towarzysząca zwierzętom posiada w środku transport dokumenty określające⁵⁶:

- pochodzenie zwierząt i ich właściciela;

- miejsce wyjazdu;
- datę i czas wyjazdu;
- przewidziane miejsce przeznaczenia; oraz
- przewidywany czas trwania przewozu.

Przewoźnik zobowiązany jest udostępnić dokumentację określoną powyżej właściwej władzy na jej żądanie.

7. Rozważania dotyczące dobrostanu, zdrowia i bezpieczeństwa biologicznego

Realizacja projektów reintrodukcji nie ogranicza się wyłącznie do spełnienia wymogów formalnoprawnych związanych z uzyskaniem zezwoleń administracyjnych. Kluczowe znaczenie ma również zapewnienie odpowiedniego poziomu dobrostanu zwierząt, ich zdrowia oraz bezpieczeństwa biologicznego na wszystkich etapach realizacji projektu.

Obowiązki w tym zakresie wynikają z odrębnych, lecz komplementarnych reżimów regulacyjnych, obejmujących w szczególności przepisy o ochronie zwierząt oraz regulacje weterynaryjne.

Niespełnienie tych wymogów może prowadzić nie tylko do odpowiedzialności prawnej, lecz także do zakwestionowania dopuszczalności samego projektu reintrodukcji.

7.1 Dobrostan

Polskie prawo przewiduje liczne wymogi administracyjne dotyczące nabycia, transportu, posiadania oraz wypuszczania do środowiska zwierząt, mające na celu zapewnienie ich dobrostanu i bezpieczeństwa⁵⁷. W niniejszym opracowaniu omówiono wybrane z tych wymogów, jednak zdecydowanie zaleca się zasięgnięcie informacji od właściwych organów w celu zapewnienia pełnej zgodności z obowiązującymi przepisami, co jest kluczowe dla pomyślnego przeprowadzenia programu reintrodukcji.

W związku z tym w programie reintrodukcji, zwłaszcza na etapie poprzedzającym wypuszczenie zwierząt na wolność, należy odpowiednio uwzględnić obowiązki w zakresie zapobiegania temu, co stanowi znęcanie się nad zwierzętami, takie jak przetrzymywanie zwierząt w nieodpowiednich warunkach bytowych, porzucanie

ich, narażanie ich na warunki pogodowe zagrażające ich zdrowiu lub życiu, czy też przetrzymywanie ich bez pożywienia lub wody⁵⁸.

Władze współpracujące przy programie reintrodukcji mogą kategorycznie wymagać przestrzegania określonych przepisów.

Warto mieć na uwadze, że każde naruszenie tych obowiązków może skutkować sankcją w postaci kary pozbawienia wolności do trzech lat.

7.2 Zdrowie

Program reintrodukcji może wymagać czasowego przetrzymywania zwierząt w niewoli. W tym czasie konieczne jest przestrzeganie obowiązujących przepisów dotyczących zabezpieczeń weterynaryjnych⁵⁹.

Przetrzymywanie zwierząt przed ich wypuszczeniem na wolność można uznać za działalność związaną z

ochroną i zachowaniem gatunków zwierząt, która jest regulowana i uznawana za „działalność nadzorowaną”⁶⁰. W kontekście reintrodukcji taka działalność jest zawsze monitorowana przez właściwe organy weterynaryjne. Jest to kwestia kluczowa, dlatego osoby angażujące się w takie projekty powinny zasięgnąć odpowiednich porad przed podjęciem jakichkolwiek działań mających na celu reintrodukcję gatunków do środowiska naturalnego.

W ramach „działalności nadzorowanej” osoby przestrzymujące zwierzęta przed ich wypuszczeniem zobowiązane są:

- złożyć do odpowiedniego powiatowego lekarza weterynarii co najmniej 30 dni przed planowanym rozpoczęciem działalności nadzorowanej wniosek zawierający wszystkie wymagane informacje⁶¹;
- zapewniać wymagania lokalizacyjne, zdrowotne, higieniczne, sanitarne, organizacyjne i techniczne oraz zabezpieczające przed zagrożeniem epidemicznym⁶²;
- poinformować odpowiedniego powiatowego lekarza weterynarii w formie pisemnej o zaprzestaniu prowadzenia określonego rodzaju działalności nadzorowanej, a także o każdej zmianie stanu prawnego lub faktycznego związanego z prowadzeniem działalności nadzorowanej, w zakresie dotyczącym wymagań

weterynaryjnych, w terminie 7 dni od dnia zaistnienia takiego zdarzenia⁶³;

- zapewnić nieograniczony dostęp do pomieszczeń biurowych, laboratoryjnych, socjalnych i magazynowych oraz zapewnić odpowiednią ochronę i wyposażenie osobom przeprowadzającym kontrolę, jeżeli konieczna jest stała obecność inspektorów weterynaryjnych w miejscu prowadzenia działalności nadzorowanej⁶⁴.

Nieprzestrzeganie tych obowiązków może skutkować zatrzymaniem, grzywną lub ograniczeniem wolności⁶⁵.

7.3 Bezpieczeństwo biologiczne

Istnieją inne wymagania weterynaryjne, które muszą być spełnione w okresie przetrzymywania zwierząt przed ich wypuszczeniem do środowiska.

Niezależnie od rodzaju zwierząt, tak długo jak są one przetrzymywane, ich opiekunowie zobowiązani są do:

- przestrzegania zakazów, nakazów i ograniczeń wydanych przez właściwego powiatowego lekarza weterynarii w celu zwalczania chorób zakaźnych zwierząt⁶⁶; oraz
- przeprowadzania obowiązkowych ogólnych badań weterynaryjnych i zapewniania leczenia zwierząt należących do gatunków podatnych na choroby zakaźne zwierząt⁶⁷.

W przypadku realizacji programu hodowlanego, którego celem jest wypuszczenie zwierząt na wolność, zastosowanie mają szczególne nakazy, które należy zastosować w razie podejrzenia zakażenia zwierzęcia. Nakazy te wydaje właściwy Inspektor Weterynarii.

Przypisy

1. Jako narzędzie ochrony przyrody reintrodukcja jest „celowym przemieszczaniem i uwalnianiem organizmu w jego rodzimym zasięgu, z którego zniknął”. Ma ona na celu przywrócenie żywej populacji lokalnego gatunku w jego rodzimym zasięgu. Innym obok reintrodukcji narzędziem ochrony przyrody jest wzmocnienie populacji gatunku na danym terenie, definiowane jako „celowe przemieszczanie i uwalnianie organizmu do istniejącej populacji przedstawicieli tego samego gatunku”. Ma to na celu zwiększenie żywotności populacji, na przykład poprzez zwiększenie wielkości populacji, zwiększenie różnorodności genetycznej lub zwiększenie reprezentacji określonych grup lub stadiów demograficznych. Zob. IUCN/SSC (2013). „Guidelines for Reintroductions and Other Conservation Translocations” [„Wytyczne dotyczące reintrodukcji i innych form przeniesienia gatunków celem ich ochrony”]. Wersja 1.0. Gland, Szwajcaria: IUCN Species Survival Commission, viiii + str 57.
2. Ustawa o ochronie przyrody z dnia 16 kwietnia 2004 r., Dz.U. 2004 nr 92 poz. 880
3. Krajowe programy ochrony przyrody są opracowywane przez ministra właściwego do spraw środowiska na podstawie art. 111 Ustawy o ochronie przyrody. Organami odpowiedzialnymi za realizację tych programów są: Generalny Dyrektor Ochrony Środowiska, Główny Inspektorat Ochrony Środowiska, Krajowy Zarząd Gospodarki Wodnej oraz Lasy Państwowe. Najnowszy program tego rodzaju został przyjęty przez Radę Ministrów w dniu 6 listopada 2015 r. na mocy uchwały nr 213, dotyczącej „Programu ochrony i zrównowżonego użytkowania różnorodności biologicznej wraz z planem działań na lata 2015-2020” (Dz. U. poz. 1207).
4. Dla przykładu w ciągu ostatnich kilku lat w Polsce przeprowadzono bardzo udany program reintrodukcji rysia, realizowany wspólnie przez Zachodniopomorskie Towarzystwo Przyrodnicze, Zakład Badania Ssaków PAN w Białowieży i Ośrodek Kultury w Mirosławcu przy wsparciu WWF Polska i współfinansowany przez państwo w ramach Programu Operacyjnego Infrastruktura i Środowisko 2014-2020.
5. M. Goettel, Podmioty „własności” zwierząt [w:] Sytuacja zwierzęcia w prawie cywilnym, Warszawa, 2013.
6. Uważamy jednak, że jest to luka prawna, a nie zamierzone działanie organu ustawodawczego.
7. Ustawa o ochronie przyrody, art. 2, ust. 1 i 4.
8. Ustawa o ochronie przyrody, art. 2, ust. 2.
9. Rozporządzenie Ministra Środowiska w sprawie ochrony gatunkowej zwierząt z dnia 16 grudnia 2016 r. (rozporządzenie w sprawie ochrony zwierząt), Dz.U. z 2016 r. poz. 2183.
10. Ustawa z dnia 11 sierpnia 2021 r. o gatunkach obcych, art. 7
11. Jest to dokument prywatny, sporządzany co 10 lat przez podmiot uprawniony do rybactwa na danym obszarze, który jest ściśle regulowany i musi być zaopiniowany przez Instytut Rybactwa Śródlądowego. Stanisław Sakowicz w Olsztynie.
12. Inne zasady, które mogą być przydatne, są następujące: w przypadku ryb z gatunku karp warunkiem wprowadzenia do jezior i zbiorników zaporowych jest ponadto zastosowanie dawki zarybieniowej odpowiednio nie większej niż:
 1. 4 kg i 5 kg karczka karpia na 1 ha powierzchni obwodu rybackiego – dla jezior i zbiorników zaporowych o powierzchni nieprzekraczającej 100 ha;
 2. 3 kg i 4 kg karczka karpia na 1 ha powierzchni obwodu rybackiego – dla jezior i zbiorników zaporowych o powierzchni powyżej 100 ha do 500 ha;
 3. 2 kg i 3 kg karczka karpia na 1 ha powierzchni obwodu rybackiego – dla jezior i zbiorników zaporowych o powierzchni powyżej 500 ha.
- Co więcej, niektóre gatunki obce wymienione w rządowym rozporządzeniu Ministra Rolnictwa i Rozwoju Wsi mogą być wprowadzane bez specjalnego zezwolenia, ale tylko do zamkniętego obiektu przeznaczonego do ich hodowli i pod warunkiem spełnienia wymagań weterynaryjnych. Jeśli osoby zajmujące się reintrodukcją chcą wprowadzić takie gatunki nierodzące do wód śródlądowych, konieczne jest uzyskanie zezwolenia wydanego przez ministra właściwego do spraw rybołówstwa, które zawiera stosowne warunki.
13. "Gatunki zwierząt objęte ochroną" oznacza gatunki zwierząt wymienione w rozporządzeniu Ministra Środowiska z dnia 16 grudnia 2016 r. w sprawie ochrony gatunkowej zwierząt.
14. Rozporządzenie Ministra Środowiska w sprawie ochrony gatunkowej zwierząt z dnia 16 grudnia 2016 r. (rozporządzenie w sprawie ochrony zwierząt), Dz.U. z 2016 r. poz. 2183. Pełną listę można znaleźć TUTAJ.

15. Lista takich zwierząt jest określona w Załączniku nr 1.
16. Ustawa o ochronie przyrody, art. 52.
17. Ustawa o ochronie przyrody, art. 52, ust. 2
18. Ustawa o ochronie przyrody, art. 56, ust. 4, pkt 1 i 4.
19. „RDOŚ” Regionalny Dyrektor Ochrony Środowiska.
20. „GDOŚ” Generalny Dyrektor Ochrony Środowiska.
- 20a. Ustawa o ochronie przyrody, art. 56, ust. 4, pkt 1) i 4).
21. Dyrektywa Rady 92/43/EWG z dnia 21 maja 1992 r. w sprawie ochrony siedlisk przyrodniczych oraz dzikiej fauny i flory.
22. Takie jak wymogi społeczno-ekonomiczne lub wymogi związane z korzystnymi skutkami o podstawowym znaczeniu dla środowiska. Dokładna definicja tych wymogów nie została sprecyzowana ani w Ustawie o ochronie przyrody, ani w żadnym z komentarzy prawnych przeanalizowanych w ramach niniejszego opracowania.
23. Ustawa o ochronie przyrody, art. 56, ust. 6.
24. Należy pamiętać, że zgodnie z wyrażonym sformulowaniem Ustawy o ochronie przyrody, wnioskodawca może uwzględnić więcej niż jedną z „zakazanych” czynności w jednym wniosku o wydanie zezwolenia pod warunkiem, że czynności te są ze sobą powiązane (np. planowane przeniesienie zwierzęcia może obejmować jego schwytanie, transport i wypuszczenie). Zalecamy jednak skonsultowanie się z właściwym organem przed złożeniem wniosku, aby potwierdzić jego praktyczne podejście do takiej procedury.
25. Ustawa o ochronie przyrody, art. 56, ust. 7.
26. Ustawa o ochronie przyrody, art. 56, ust. 7a.
27. Upoważnienie określa osobę upoważnioną do przeprowadzenia kontroli, miejsce i zakres kontroli oraz podstawę prawną kontroli.
28. Ustawa o ochronie przyrody, art. 73. Lista niebezpiecznych gatunków zwierząt znajduje się w rozporządzeniu Ministra Środowiska z dnia 3 sierpnia 2011 r. w sprawie gatunków zwierząt niebezpiecznych dla życia i zdrowia ludzi.
29. Ustawa o ochronie przyrody, art. 53.
30. „IGO” oznacza inwazyjne gatunki obce zgodnie z definicją zawartą w art. 3 pkt 2 rozporządzenia Parlamentu Europejskiego i Rady nr 1143/2014 z dnia 22 października 2014 r. w sprawie działań zapobiegawczych i zaradczych w odniesieniu do wprowadzania i rozprzestrzeniania inwazyjnych gatunków obcych.
31. Ustawa o gatunkach obcych, art. 7.
32. Zob. art. 8-10 i 14 Ustawy o gatunkach obcych.
33. Ustawa – Prawo łowieckie, art. 16a (zob. opracowanie „Rewilding w Polsce: Lowiectwo”).
34. Ustawa o gatunkach obcych, art. 16a. „Rejestr IGO” oznacza system nadzoru prowadzony przez GDOS, o którym mowa w art. 14 ust. 1 pkt. 1 rozporządzenia Parlamentu Europejskiego i Rady nr 1143/2014 z dnia 22 października 2014 r. w sprawie działań zapobiegawczych i zaradczych w odniesieniu do wprowadzania i rozprzestrzeniania inwazyjnych gatunków obcych.
35. Ustawa o gatunkach obcych, art. 35.
36. Ustawa o gatunkach obcych, art. 34.

37. Zob. art. 15 i nast. Ustawy o gatunkach obcych.
38. Rozporządzenie Rady (WE) 338/97 z dnia 9 grudnia 1996 r. w sprawie ochrony gatunków dzikiej fauny i flory w drodze regulacji handlu nimi. Streszczenie rozporządzenia znajduje się tutaj. Jeśli chodzi o siedlisko delty Odry, gatunkami zwierząt, które muszą zostać zarejestrowane, są żuraw zwyczajny, wydra, jesiotr atlantycki, morświn, orlik krzykliwy, rybołów i bocian czarny.
39. Ustawa o ochronie przyrody, art. 61, ust. 1 i ust. 3.
40. Ustawa o ochronie przyrody, art. 61. System ten wdraża Rozporządzenie Rady (WE) nr 338/97 z dnia 9 grudnia 1996 r. w sprawie ochrony gatunków dzikiej fauny i flory w drodze regulacji handlu nimi.
41. Ustawa o ochronie przyrody, art. 61, ust. 3.
42. Ustawa o ochronie przyrody, art. 61, ust. 6.
43. Ustawa o ochronie przyrody, art. 61, ust. 5.
44. Ustawa o ochronie przyrody, art. 61, ust. 7.
45. Ustawa o ochronie przyrody, art. 61, ust. 8.
46. Ustawa o ochronie zdrowia zwierząt oraz zwalczaniu chorób zakaźnych zwierząt, art. 13.
47. Id.
48. Ustawa o ochronie zdrowia zwierząt oraz zwalczaniu chorób zakaźnych zwierząt, art. 77; Ustawa o Inspekcji Weterynaryjnej, art. 37a.
49. Starosta powiatu – jednej z trzech głównych jednostek samorządu terytorialnego w Polsce (dwie pozostałe to gmina i województwo).
50. Ustawa o ochronie przyrody, art. 64, ust. 1.
51. W drodze przykładu zob. następujące rejestry: <https://warszawa19115.pl/-/rejestracja-zwierzat-nalezacych-do-gatunkow-podlegajacych-ograniczeniom-na-podstawie-przepisow-prawa-unii-europejskiej>; <https://samorząd.gov.pl/web/powiat-swiebodzinski/rejestracja-zwierzat-nalezacych-do-gatunkow-podlegajacych-ograniczeniom-na-podstawie-przepisow-prawa-unii-europejskiej>.
52. Ustawa o ochronie przyrody, art. 61, ust. 5.
53. Ustawa o ochronie przyrody, art. 128a i art. 129.
54. Rozporządzenie Rady (WE) nr 1/2005 w sprawie ochrony zwierząt podczas transportu i związanych z tym działań, art. 3.
55. Id.
56. Rozporządzenie Rady (WE) nr 1/2005 w sprawie ochrony zwierząt podczas transportu i związanych z tym działań, art. 4.
57. Nadrzędnym aktem prawnym jest Ustawa o ochronie zwierząt z dnia 21 sierpnia 1997 roku.
58. Ustawa o ochronie zwierząt, art. 6 ust. 1a i 2.
59. Głównym przepisem, który należy wziąć pod uwagę jest Ustawa o ochronie zdrowia zwierząt oraz zwalczaniu chorób zakaźnych zwierząt.
60. Ustawa o ochronie zdrowia zwierząt oraz zwalczaniu chorób zakaźnych zwierząt, art. 1, ust. 1, który wymienia wszystkie działania uznane za „działalność nadzorowana” w rozumieniu ustawy (np. ochrona i zachowanie gatunków zwierząt).
61. Ustawa o ochronie zdrowia zwierząt oraz zwalczaniu chorób zakaźnych zwierząt, art. 5.

- 62. Ustawa o ochronie zdrowia zwierząt oraz zwalczaniu chorób zakaźnych zwierząt, art. 4.
- 63. Ustawa o ochronie zdrowia zwierząt oraz zwalczaniu chorób zakaźnych zwierząt, art. 7.
- 64. Ustawa o ochronie zdrowia zwierząt oraz zwalczaniu chorób zakaźnych zwierząt, art. 21.
- 65. Ustawa o ochronie zdrowia zwierząt oraz zwalczaniu chorób zakaźnych zwierząt, art. 85.
- 66. Ustawa o ochronie zdrowia zwierząt oraz zwalczaniu chorób zakaźnych zwierząt, art. 44.
- 67. Ustawa o ochronie zdrowia zwierząt oraz zwalczaniu chorób zakaźnych zwierząt, art. 42.

Skontaktuj się z nami

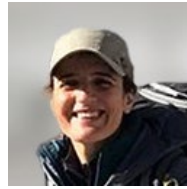
Więcej informacji na temat renaturyzacji i zagadnień poruszanych w niniejszej notce informacyjnej można znaleźć na Stronach internetowych [The Lifescape Project](#) i [Rewilding Europe](#).

Jeśli masz jakiegokolwiek pytania, skontaktuj się z nami:

Elsie Blackshaw-Crosby

E: elsie.blackshaw@lifescapeproject.org

Catarina Prata

E: catarina.prata@lifescapeproject.org

Podziękowania

Dziękujemy Rewilding Oder Delta za podzielenie się praktycznymi doświadczeniami rewildingu w Polsce. Dziękujemy również Clifford Chance LLP za wsparcie prawne w przygotowaniu tej notatki informacyjnej.

Niniejsze opracowanie nie stanowi wyczerpującego omówienia wszystkich istotnych kwestii ani nie obejmuje wszystkich aspektów poruszanych w nim tematów. Nie stanowi również porady prawnej ani nie zawiera żadnych innych wskazówek. Podane w nim przykłady nie mają zastosowania do wszystkich sytuacji – w celu uzyskania konkretnej porady prawnej należy skonsultować się z doradcą prawnym.